

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развитка српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И ГРЦИ: ГРЧКЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ О СТОЈАНУ НОВАКОВИЋУ

ЛУПАС АТАНАСИОС*

А п с т р а к т . – На Балкану, у позном 19. веку, где су велики друштвени и политички покрети и даље били у зачетку и прилично неуобичајени, покретачка снага политичког живота била је личност и визија политичких предводника. Стојан Новаковић је, без сумње, био један од најутицајнијих политичких фигура свог времена, на Балкану. Грцима је био познат као умерен државник и одличан дипломата са којим је грчка влада могла да постигне договор у вези са питањем зона одредница које су биле од утицаја у Македонији. Такође је био познат као угледан научник и византолог. Имајући у виду грчку славенофобију у касном 19. и раном 20. веку, однос Стојана Новаковића и његових веза са својим грчким колегама истиче се као још изузетнији.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Шар Планинац, балкански савез, грчке перцепције

У чланку-приказу књиге „Јелада и Јелини“, који је 1874. године објавио у часопису *Отаџбина*, Стојан Новаковић је истакао да је неопходни елемент развоја и напретка држава и народа југоисточне Европе њихово међусобно познавање и општење¹. На том је пољу и сам представљао светли пример који је, како својим савременицима, тако и генерацијама иза себе, оставио значајне студије. Оне су у доброј мери послужиле као основа српске спољне политике у последњој четвртини XIX века. Његово бављење политиком у времену када Краљевина Србија своју пажњу усмерава ка моравско-вардарској долини за последицу ће имати честе контакте са Грцима. Пошто су се интереси двеју земаља укрштали на подручју Македоније и Старе Србије, било је неопходно учврстити међудржавне односе и на политичком нивоу.

Балканска криза, коју је изазвало бугарско анектирање Источне Румелије у јесен 1885. године, био је догађај који је убрзао питање грчко-српске сарадње против

* Аристотелов Универзитет у Солуну, и-мејл: adloupas@hist.auth.gr

¹ Стојан Новаковић, *Јелада и Јелини* (поводом књиге *Јелада и Јелини. Путопис, сџаџиџиџика, администрација: ђолиџиџична, релиџиџозна и војна орџанизација: усџав, извод из исџорије Јелина, Часџиџ џрва*. Београд, 1874, 8-на 170 стр.), *Отаџбина*, књ. I, 1875 стр. 51–63.

Османске царевине². За ове две земље, присаједињење Источне Румелије Бугарској представљало је очигледно кршење Берлинског споразума, те је било виђено као први корак у остваривању пројекта Велике Бугарске. Грчки отправник послова у Београду Василис Назос, добио је налог из Атине да се упути у Ниш и разговара са краљем Миланом и председником Министарског савета Милутином Гарашанином, о условима грчко-српског савеза. На крају, грчко-српско споразумевање спречено је интервенцијом аустријског амбасадора грофа Кевенхилера,³ а Србија је, као што је познато, повела неуспешан рат против Бугарске.

Крајем октобра, неколико дана пре него што ће Србија објавити рат Бугарској, Назос је ступио у контакт са Стојаном Новаковићем. Српски политичар је уједињење Источне Румелије са Бугарском окарактерисао као *fait accompli* и истицао потребу закључивања грчко-српског споразума, који би био како одбрамбеног, тако и нападачког карактера, не би ли се суочио са заједничком бугарском опасношћу. Очекивано, у наставку разговора постављено је и питање утврђивања сфера утицаја. Грчки посланик предложио је линију разграничења Драч–Охрид–Крушево–Прилеп–Неврокоп–Мелник⁴. Линија би се повукла на начин да обухвати све горе-наведене градове, заједно са Битољем, који је за грчку страну био од стратешког значаја. Новаковић је, са своје стране, ову линију прихватио као основу за преговоре. Српску страну највише је занимало обезбеђивање трговинског излаза на солунску луку. Овакву могућност Назос није одбацивао. Ипак, предочавао је Новаковићу да би се српска тежња за излазом на море квалитетније реализовала окретањем према Јадрану, тачније према луци Валона. Ипак, Новаковић је у том сусрету наступио као човек без институционалне улоге, будући да је заједно са Миланом Пироћанцем био у опозицији унутар Напредне странке, те није делио ратни ентузијазам попут

² За грчко-српске преговоре у току румелијске кризе види: М. Lascaris, *Greece and Serbia during the war of 1885*, Slavonic Review, Vol. XI, 1932, pp. 88–99, Evangelos Kofos, *Greek-Serbian relations and the question of Macedonia 1879-1896*, Зборник радова Greek-Serbian Cooperation 1830–1908: Collection of Reports From the Second Greek-Serbian Symposium, 1980, Belgrade: SANU, 1982, стр. 93–106 и Славенко Терзић, *Србија и Грчка (1856-1903). Борба за Балкан*, Београд: Историјски институт, 1992.

³ За улогу Кевенхилера види: Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 105/50, Memorandum of Alan Johnstone attached to No. 67 (Confidential), Belgrade, 06.02.1886, Wyndham to Salisbury. PRO, FO, 105/58, No. 225 (Confidential), 3. 10. 1886, Belgrade, Wyndham to Earl of Ladesleigh; Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ), Κεντρική Υπηρεσία (ΚΥ), Πρεσβεία Βελγικου, 1885, Назос Дилијанису (поверљиво), Београд, 28. 9. 1885, бр. 169.

⁴ На основу каснијег Новаковићевог извештаја, под грчке претензије потпадала је цела Тракија без Источне Румелије, коју је грчка влада већ сматрала изгубљеном. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I (1890), (уредник Климент Џамбазовски), Новаковић Сави Грујовићу, Цариград, 23. 2. 1890, Београд 1988, стр.151–2.

Гарашанина и краља Милана Обреновића⁵. Према оценама изасланика Назоса, замах сарадњи између две земље дало би само формирање владе у којој би учествовали Пироћанац и Новаковић⁶. Као што је познато, околности нису допустиле дубљу сарадњу двеју страна, али је крајем Балканске кризе 1885–1886. године Новаковић у грчким круговима сматран за поузданог и одмереног саговорника.

Постављење овог српског политичара за амбасадора у Цариграду крајем 1886. године означило је почетак енергичније српске политике у Македонији и Старој Србији, чија је једна од најчвршћих осовина било приближавање Васељенској патријаршији. Неопходни предуслов за постизање овог циља било је јачање веза са грчким посланством у Цариграду, чији је утицај у Фанару био чест предмет Новаковићевих извештаја матичном Министарству иностраних дела. Сматрамо да је овом приликом непотребно напомињати Новаковићеве ставове о Грцима и грчким претензијама у Македонији, будући да су ове чињенице довољно познате⁷. Оно што је вредно увида јесте начин на који су Грци коментарисали Новаковићево постављење у Цариграду. У извештају који је упутио Министарству иностраних дела Грчке, изасланик у Београду Василис Назос напомиње да је један од разлога због којих је управо Новаковић изабран за ово место било настојање српске владе да га изолира од Пироћанца. О српском посланику он наводи следеће: „Новаковић, одличан српски писац, један је од најизврснијих политичких људи Србије. Могло би се без оклевања рећи и најобразованији међу њима. Непрекидно присталица грчко-српског удруживања и једна од тамошњих особа пријатељски настројених према Грчкој“⁸. Сличног мишљења био је и грчки посланик у Цариграду Николаос Маврокордатос, са којим је Новаковић имао честе контакте.

Након победе Харилаоса Трикуписа на изборима 1887, Милан је препустио Назосу да увиди да су се стекли повољни услови за утврђивање претензија двеју страна у Македонији⁹. У разговору са српским сувереном, Назос је заступао став да би разговори о утврђивању сфера утицаја требало да се с почетка поведу на полуваничном, академском нивоу. Ту иницијативу требало је да поведе Друштво за ширење грчке просвете, са једне и Друштво Светог Саве, са друге стране. Два удружења

⁵ Dimitrije Đorđević, *Историја της Σερβίας 1800-1918*, (μτφ. Νικολάου Παπαρρόδου), Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001, стр. 236; Војислав Вучковић, *Дипломатска историја Српско-бујарској райи (1885–1886)*, Београд, 1956, стр. 23.

⁶ Lascaris, *нав. дело*, стр. 96–7; Kofos, *нав. дело*, стр. 94–5, 102–5; Терзић, *нав. дело*, стр. 263–4.

⁷ Стојан Новаковић, *Балканска историја и мање историјско-политичке белешке о Балканском Полуострву*, Београд, 1906; Терзић, *нав. дело*, стр. 278–288, 311–315.

⁸ IAYE, KY, 1886, Циркулари, Назос – Министарству Спољних Послова, Београд, 15. 10. 1886, бр. 320.

⁹ IAYE, KY, 1888, Посланство у Београду, Београд, Назос – Стефаносу Драгумису, бр. 21.

поставила би темеље дефинитивног уређења овог питања, до чега би дошло онда када би две владе решиле да се нађу за преговарачким столом¹⁰. Ипак, различити фактори довели су до одлагања првих разговора. Опозив Назоса због финансијских уштеда, унутрашњи потреси у Србији због развода краља Милана и краљице Наталије, али и криза у коју је запало Друштво за ширење грчке просвете, и уопште грчка образовна политика у Македонији крајем 1886, закочили су планирани брзи почетак разговора¹¹. Напослетку, започели су у пролеће 1888, уз учешће новог грчког посланика Јоаниса Мусикоса и председника Друштва „Свети Сава“ Светомира Николајевића, те активну улогу самог Стојана Новаковића. Нови предлози српске стране обухватили су Охрид, Битољ и Флорину, док би Солун, Серес и Пела били у саставу Грчке. Ова понуда, наравно, није задовољила Мусикоса, који није пропустио прилику да прокоментарише видно разликовање ових и претензија које је 1885. формулисао Новаковић: „Г. Новаковић је 1885. границу српских претензија у Македонији постављао пуно северније, док данас једва да Солун признаје за грчки град“¹². Чини се да је деловање српског посланика засметало грчком посланству у Цариграду те су „Шар-планинчеви“ ставови¹³ каткад изазивали и незадовољство грчких дипломатских кругова – Маврокордатос је, ипак, гајио велико поштовање према лику и делу свог српског сарадника.

И поред тога, пријатељство два човека, које је грчки посланик често истицао у својим извештајима Атини, није довело до закључења споразума током преговора у Цариграду о интересним сферама августа и септембра 1890. године¹⁴. Један од

¹⁰ Kofos, *нав. дело*, стр. 97–8, фус. 15.

¹¹ Крајем 1886, турске власти, након истрага у Грчкој гимназији у Битољу и по кућама разних Грка тог града, заплењују преписку на основу које се установљава постојање тајне револуционарне организације на чијем је челу Анастасиос Пихеонас, бивши директор Гимназије у Козанију и члан Друштва за ширење грчке просвете. Турци започињу хапшења и затварања, између осталих и самог Пихеонаса, током чијег се судског процеса јасно види да су Грци западне Македоније створили тајну револуционарну организацију чији су чланови учитељи, обласни главари, лекари, и која је у контактима са грчким конзулатима у Солуну и Битољу, различитим побуњеничким групама и званичним лицима грчке државе. О овим догађајима који су остали познати под називом „Пихеоника“, погледајте: Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ο βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα 1878–1894, Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη; ΙΜΧΑ, 1983.

¹² Ίδρυμα Μουσειού Μακεδονικού Αγώνα/Κέντρο Έρευνας Μακεδονικής Ιστορίας και Τεκμηρίωσης (ΙΜΜΑ, ΚΕΜΙΤ), Αρχείο Ευάγγελου Κωφού, ΑΥΕ/1889–1890/682–683.

¹³ Студија Грчке мисли о етнографији Балканског полуострва, која је објављена у часопису *Ошацибина*, наравно, није прошла неопажена грчком посланику у Београду. У свом извештају Атини, Мусикос оштро критикује Новаковићеве ставове, за кога су с правом сумњали да се потписивао као „Шар Планинац“. ΙΜΜΑ, ΚΕΜΙΤ Αρχείο Ευάγγελου Κωφού, ΑΥΕ/1889–1890/684–685.

¹⁴ Детаљније погледајте: Терзић, *нав. дело*, стр. 299–311; Михајло Војводић, *Прејвору Србије и Грчке о Македонији 1890–1893*, Вардарски зборник 4, 2005, стр. 13–32

узрока неслагања Атине и Београда биле су територијалне претензије, будући да су обе стране полагале право на Струмицу, Охрид и Битољ. Пошто је утврђивање сфера утицаја било немогуће, грчка страна није имала разлога да предузме икакву иницијативу у српску корист, примера ради, да посредује код Васељенске патријаршије у прилог постављења српског митрополита у Скопљу. Темељ таквог држања било је уверење да ће се српске активности проширити још јужније, на подручја од животног значаја за Хеленизам. Грчки извори намећу закључак да је, сем разлика у територијалним претензијама, постизање споразума осујетила и Новаковићева мирољубива политика према Османској царевини.

Супротно томе, грчка влада, под утицајем нових немира који су избили на Криту, непрекидних настојања Порте да заобиђе привилегије Васељенске патријаршије, али и издавања султановог берата за размештање епископа Бугарске егзархије у Охриду и Скопљу, испитивала је могућност ратног сукоба са Османском царевином. Према томе, Трикуписова влада није искључивала могућност оружаног сукоба са Портом те је стога желела да приближавање са Србијом поприми карактер ширег политичко-војног савеза. Према проценама званичне Атине, реорганизација грчке флоте била би готова до пролећа 1891, и сматрало се да би, у садејству са допремањем три бојна брода, имала надмоћ на морима. Стратешки планови Грчке такође су предвиђали и мобилизацију 40.000 сувоземних трупа на граници са Турском, док се од Србије тражило да, такође, на својим источним и јужним границама групише сразмеран број трупа¹⁵. Последишно, више ју је занимао војни аспект будућег грчко-српског савеза наспрам Турске, а не пропагандне борбе против Егзархата и бугарске пропаганде, чији су улог биле школе и цркве у унутрашњости Македоније. Међутим, изборни пораз Трикуписа 14. октобра 1890. и последишна промена власти у Грчкој означили су обустављање било каквих даљих процеса у оба наведена правца.

Био је то први од укупно три покушаја двеју земаља да закључе споразум по питању деобе Македоније током последње деценије XIX века¹⁶. Разне политичке личности, попут демисионираног краља Милана Обреновића, Стојана Протића, Михајла Вујића, Милана Пироћанца, Јована Ристића и Светомира Николајевића, давали су интервјуе грчким дневним листовима¹⁷. Са оваквог списка, разумљиво,

¹⁵ ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1890, Посланство у Цариграду, Атина, Министарство спољних послова – Амбасади у Цариграду, 4. 8. 1890, бр. 1754 (строго поверљиво).

¹⁶ Реч је о разговорима који је амбасадор Краљевине Србије у Грчкој Владан Ђорђевић, водио са министром спољних послова Стефаносом Драгумисом током 1892–1893, као и о контактима Милана Милићевића са Атосом Романосом у Атине 1899. године. У вези са овим разговорима погледати више у: Владан Ђорђевић, *Србија и Грчка 1891–1893*; Прилози за историју српске дипломатије при крају XIX века, Београд, 1932; Терзић, *нав. дело*, стр; 319–338, 348–371; Михајло Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX века и почетком XX века*, Београд, 1988.

¹⁷ Βασίλης Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό ως τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007, стр. 325.

није могао да изостане ни Стојан Новаковић, који је чак два пута угошћен у просторијама атинског дневног листа *Акрóполис*. Први интервју је објављен 12. децембра 1895. Захтев да му не буде објављено име није прихваћен, па је новинар Јоргос Фрагудис, представљајући саговорника читалачкој публици, записао следеће: „Г. Новаковић стар је око 60 година, озбиљног је спољашњег држања и продорне физиономије. Истакнути филолог и историчар, способни дипломата и политичар, заменик је председника Напредњачке странке, коју води г. Гарашанин. По први пут је на челу владе. Мора се признати да му је деловање хвале вредно у тешким тренуцима кроз које пролази Србија“¹⁸. Интервју је дат тек неколико месеци након формирања Владе са њим на челу, земље на прагу банкрота. Коментаришући своју политику, Новаковић је оповргавао оптужбе у вези са страним економским утицајем на вођење државне економске политике, карактеришући их као „приче опозиције“, те истичући да народ показује задовољство политиком Владе. Када је реч о грчко-српским везама председник владе је истакао да проблем представљају претеране обостране претензије¹⁹.

Међутим, процењивао је да би, за разлику од српско-бугарског, споразум са Грчком био изводљивији и кориснији за српску спољну политику. Децембра 1895, приликом посете Петка Каравелова Београду, Новаковић је, желећи да ублажи утиске које је изазвао сусрет са бугарским политичарем, грчком отправнику послова Василису Рикакису, истакао следеће: „Никада не помишљајте да је могућ споразум Бугарске и Србије. Од њих ништа не очекујемо, док се од вас можемо надати много чему, уколико будете желели да нам помогнете“²⁰. У преписци коју је Рикакис водио са матичним Министарством спољних послова види се да је Новаковић улагао знатан напор да односе са Грчком задржи на високом нивоу. Упућивање у Грчку Павла Маринковића, као новог посланика Краљевине Србије, али превасходно посета краља Александра Обреновића Атини у пролећу 1896²¹ – која је била повезивана са гласинама о склапању брака између њега и грчке принцезе Марије – представљали су ново отварање Београда према Атини. Но, посета није довела до значајнијег оснаживања билатералних односа. Крајем исте године, Новаковић је поднео оставку. Грчки посланик у Београду Рикакис, у свом извештају Министарству у Атини, наглашава да је пад Владе у народу дочекан изливима радости, будући

¹⁸ *Акрóполис*, 12. 9. 1895.

¹⁹ *Истио*.

²⁰ IAYE, KY, 1896, Посланство у Београду, Београд – Рикакис Скузесу, 15. 12. 1896, бр. 306.

²¹ О посети краља Александра Обреновића Атини погледати више у: Сузана Рајић, *Александар Обреновић: владар на њрелазу векова, сукобљени свејшови*, Београд: Српска књижевна задруга, 2014, стр. 208–10.

да је Напредњачка странка била омрзнута, а да јој је популарност додатно нарушила подршка коју је уживала код династије Обреновић²².

У другом наврату, његов обимни интервју за исти лист био је објављен 1897. године, чији је повод било избијање грчко-турског рата. У предвечерје сукоба, *Акрополис* је поново објавио чланак француског *Le Temps*-а који је навео да, пошто није успело српско-грчко приближавање за време Новаковићевог мандата, који је био наклоњен Грцима, да је постојала велика вероватноћа о склапању српско-бугарског споразума, пошто је за новог министра спољних послова био постављен пробугарско расположени Милован Миловановић²³. По окончању рата, *Акрополис* је објавио Новаковићеве изјаве за француски лист *Фиџаро*, који га је представио као „најгенијалнијег политичара Истока“. У суштини, тај је интервју сумарна и свеобухватна анализа Новаковићевих ставова у погледу приоритета српске спољне политике: а) излазак на Јадран; б) извлачење из аустријске зоне утицаја; в) савез са Црном Гором; г) формирање балканске федерације. Начин на који је приступао остварењу последњег наведеног циља привлачи највише пажње, јер је умногоме налик ономе како се данашњи државници баве питањем регионалне сарадње. На овом месту сматрамо неопходним да издвојимо кључне делове интервјуа: „Желимо мир и не могу да претпоставим да ће Влада гурнути народ у такву опасност у каквој је сада Грчка. Немамо средстава да чинимо такве лудости попут наших пријатеља из Атине. Заиста, нити Грци, нити Бугари, нити Срби у овом тренутку нису припремљени да се упусте у борбу која би дефинитивно решила Источно питање. Искуство нас је научило шта умеју Турци, који се често сматрају небитним фактором. Сада ће Грци морати да се суоче са заблудом у чију су замку упали. Уместо да затраже подршку било у Београду, било у Софији, пожелели су да сами заиграју унапред изгубљену партију карата, доспевши тако у стање отуђености од великих сила и осталих балканских држава. Али, ако усвојимо поуке, овај ће рат бити користан. Грци ће научити да се за рат не спрема виком на улицама и писањем новинских чланака, а остале балканске државе да су осуђене на неотклоњиве слабости уколико се не уједине ради избављења од заједничког непријатеља. Уколико би ова идеја заиста могла да продре у умове свих, тада би Грци, који су изазвали овај неравноправни сукоб, најбоље могуће помогли ствар културе балканских народа. По овом питању, у дубини душе, сви мислимо исто. Не постоји разуман човек у Србији, Бугарској и Грчкој који није свестан предности које носи склапање споразума. Али, нико не жели да буде тај за кога ће изгледати да чини први корак, јер се уступак још увек сматра слабошћу. Државе чекају једна другу. И тако се наставља овај мали рат презира достојних љубомора, због којих смо пред-

²² IAYE, KY, 1896, Посланство у Београду, Београд – Рикакис Скузесу, 29. 12. 1895, бр. 278.

²³ *Акрополис*, 28. 2. 1897.

мет подсмеха Турчина. Да би нас додатно поделио, он једнима или другима нуди по неки бакшиш у виду берата или каквог другог уступка. Гложимо се око коске, газда је миран јер види да се хришћани међусобно свађају. За оне који жуде за буђењем балканских народа не постоји жалија слика од ове”.²⁴

Највероватније да овакви ставови нису наишли на одјек какав је Новаковић желео да постигне у Атини, посебно у периоду када је епископско питање, постављењем Фирмилијана Дражића у Скопску митрополију, представљало камен раздора у грчко-српским односима и борба за Македонију улазила у оружану фазу. Неуспех руско-аустријског програма реформи у Македонији, успон младотурака, као и анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, ојачали су уверење Новаковића да сарадња балканских држава, онако како ју је замишљао Михајло Обреновић, нема алтернативу. Можемо рећи да је успостављање Балканског савеза 1912. представљало његову личну сатисфакцију²⁵. У време Лондонских преговора, име Стојана Новаковића налазило се готово свакодневно у ступцима грчке штампе²⁶. Његове су се изјаве одликовале трезвеношћу, вером у национални принцип, те убеђењем да се питања Балкана морају решавати учешћем самих његових народа, без посредовања великих сила. Чини се да су и сами Грци тога времена управо овакву слику имали о Новаковићу, то јест, гледали су га као родољуба који је национални интерес свога народа посматрао кроз призму сарадње. У раздобљу интензивних међуетничких антагонизама, током ког је највећи део грчке елите био обузет словенофобијом, Новаковић је успео да стекне безгранично поштовање међу политичком, академском и новинарском јавношћу Грчке тога доба. У кратком интервјуу који је у Лондону дао дописнику грчког листа *Емброс*, упитан да ли верује у успешно окончање преговора, одговорио је: „...ово треба да буде напор који ћемо заједно учинити. Јер, ако се не споразумемо и догоди се супротно, доћи ће велике силе и рећи ће нам како виде да још увек нисмо зрели за тако нешто, те да им препустимо да нам они уреде нерешена питања“.²⁷

У грчкој историографији,²⁸ Стојан Новаковић, заједно са Николом Пашићем и Јованом Ристићем, представља можда и најпрепознатљивију политичку фигуру

²⁴ *Ακρόπολις*, 10. 9. 1897.

²⁵ О Новаковићевим ставовима по питању балканског савеза погледати: Михајло Војводић, *Сτοјан Новаковић у служби националних и државних интереса*, Београд, 2012, стр. 94–112.

²⁶ *Ακρόπολις*, 30. 11. 1912, 2. 12. 1912. *Πανελλήνιον Κράτος*, 9. 12. 1912.

²⁷ *Εμπρός*, 21.12.1912.

²⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας. Μια επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001. Άννα Αγγελοπούλου, *Ο Κ.Π. Μισίρκοφ και η κίνηση των «μακεδονιστών»*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2004. Κατσάνος Κωνσταντίνος, *Η Μακεδονία των Σέρβων 1870–1941*, Μακεδονικές ταυτότητες στον χρόνο: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Πατάκης, 2008, стр. 211–238.

Србије последњих деценија XIX и почетка XX века. Новаковић је остао упамћен и као саговорник Александра Маврокордатоса током грчко-српских разговора у Цариграду, те као званични представник Краљевине Србије на Лондонској конференцији (1912–1913). Осим тога, релативно новије студије истакле су посебну улогу коју је имао у развоју и вођењу српске политике око Македонског питања. На тај начин сагледава се, у својој укупности, свестрана личност политичара, дипломате и интелектуалца која изнова доказује да и мале земље могу да изнедре велике људе.

Lupas Atanasios

STOJAN NOVAKOVIĆ AND THE GREEKS:
GREEK PERCEPTION OF STOJAN NOVAKOVIĆ

S u m m a r y

Stojan (Kosta) Novaković lived and acted in the period of fierce Greco-Slavic mistrust in the Balkans. In his studies and articles, he often fiercely criticized helenocentric policy of Ecumenical Patriarchate, especially in the moment when anti-Slavic syndrome among Greek political and intellectual elite was reaching stage of psychosis. However, the relations between the two sides were still characterized by mutual respect. In the eyes of Greeks, Novaković was seen as a reliable partner, with whom the Greek government could negotiate the delineating zones of interest, while Novaković himself saw the reaching of Greco-Serbian agreement as a cornerstone of a broader Balkan coalition.